

Asbjørn Sonne Nørgaard

Moral i politik?¹

Artiklen hævder, at den empiriske statskundskab ikke har tilstrækkeligt blik for, at politisk adfærd kan være moralsk betinget. Selv om moralske motiver ofte ikke er afgørende for politisk handling, bør man ikke se bort fra, at moral kan være afgørende i visse situationer, på visse tidspunkter og under visse betingelser. På baggrund af en afklaring af moral i forhold til andre motivationer for politisk handling og ved hjælp af statskundskabens gængse metoder er det fuldt ud lige så let (eller svært) at studere moral i politik empirisk som andre adfærdsdeterminanter. Artiklen giver et bud på en begrebsafklaring og diskuterer forskellige forskningsdesign, hvor moral indgår som en variabel, der kan være afgørende for politisk handling.

Politikeres primære mål er genvalg (Downs, 1957). Eller også er det magt og kontrol (Nørgaard, 1997). Bureaokrater budget-maksimerer (Niskanen, 1971). Eller også forsøger de at skabe så gunstige arbejdsbetingelser for sig selv som muligt (Dunleavy, 1991). Og professionelle eksperter ønsker hovedsageligt prestige og anseelse hos deres kolleger (Wilson, 1989). Tilsvarende kan det vel uden sværds slag antages, at interesseorganisationer forfølger særinteresser (Olson, 1971); typisk i form af benhårde økonomiske og fordelingsmæssige gevinster.

Klasser forfølger også deres egne ideologiske, økonomiske og politiske interesser (Poulantzas, 1978; Przeworski, 1985). Og hvis ikke det er klasser, så er det måske aktuarisk definerede risikogrupper, der gør det (Baldwin, 1990). Stater gør det også (Waltz, 1959). Ligesom der vel heller ikke kan ses bort fra, at handelsblokke gør det (Gilpin, 1987). Eller forsvarsalliancer. Eller miljøorganisationer. Eller vælgere.

Kun de mest blåøjede analyser af politik kan ignorere, at politik handler om magt, konflikt og interesser. Hævdvundne definitioner af politik reflekterer dette i rigt mål (jf. Easton, 1953: 115-124, 129-134). Men betyder det omvendt, at poli-

tik aldrig på nogen som helst områder eller i nogen som helst sammenhænge er under indflydelse af eller forankret i moralske overbevisninger og overvejelser?

Dette temanummer handler om moral i politik i et empirisk perspektiv. Artiklerne undersøger aspekter af spørgsmålet om, hvorvidt moral har nogen betydning for politisk adfærd. Denne indledende artikels sigte er at afklare tre spørgsmål vedrørende moral i politik: Hvad er moral, når man taler politik, og hvad er det ikke? Hvordan kan det afgøres, om og i givet fald, hvordan moral har betydning for politik? Hvad er implikationerne af, at moral spiller (eller ikke spiller) en rolle for politisk stillingtagen og adfærd?

Påstanden i artiklen er, at det på baggrund af en afklaring af, hvad moral i politik er, er fuldt ud lige så let (eller svært) at studere moral i politik empirisk, som det er at studere andre handlingsmotiver. Statskundskabens gængse metoder er velegnede hertil. Der er derfor intet til hinder for at sætte emnet på den politologiske forskningsdagsorden.

Forholdet mellem politik og moral i idéhistorien og i samfundsvidenskabens klassikere diskuteres først. Derpå følger en empirisk orienteret negativ og positiv afgrænsning af, hvordan moral i politik

Asbjørn Sonne Nørgaard

Moral i politik?¹

Artiklen hævder, at den empiriske statskundskab ikke har tilstrækkeligt blik for, at politisk adfærd kan være moralsk betinget. Selv om moralske motiver ofte ikke er afgørende for politisk handling, bør man ikke se bort fra, at moral kan være afgørende i visse situationer, på visse tidspunkter og under visse betingelser. På baggrund af en afklaring af moral i forhold til andre motivationer for politisk handling og ved hjælp af statskundskabens gængse metoder er det fuldt ud lige så let (eller svært) at studere moral i politik empirisk som andre adfærdsdeterminanter. Artiklen giver et bud på en begrebsafklaring og diskuterer forskellige forskningsdesign, hvor moral indgår som en variabel, der kan være afgørende for politisk handling.

Politikeres primære mål er genvalg (Downs, 1957). Eller også er det magt og kontrol (Nørgaard, 1997). Bureauter budget-maksimerer (Niskanen, 1971). Eller også forsøger de at skabe så gunstige arbejdsbetingelser for sig selv som muligt (Dunleavy, 1991). Og professionelle eksperter ønsker hovedsageligt prestige og anseelse hos deres kolleger (Wilson, 1989). Tilsvarende kan det vel uden sværds slag antages, at interesseorganisationer forfølger særinteresser (Olson, 1971); typisk i form af benhårde økonomiske og fordelingsmæssige gevinster.

Klasser forfølger også deres egne ideologiske, økonomiske og politiske interesser (Poulantzas, 1978; Przeworski, 1985). Og hvis ikke det er klasser, så er det måske aktuarisk definerede risikogrupper, der gør det (Baldwin, 1990). Stater gør det også (Waltz, 1959). Ligesom der vel heller ikke kan ses bort fra, at handelsblokke gør det (Gilpin, 1987). Eller forsvarsalliancer. Eller miljøorganisationer. Eller vælgere.

Kun de mest blåøjede analyser af politik kan ignorere, at politik handler om magt, konflikt og interesser. Hævdvundne definitioner af politik reflekterer dette i rigt mål (jf. Easton, 1953: 115-124, 129-134). Men betyder det omvendt, at poli-

tik aldrig på nogen som helst områder eller i nogen som helst sammenhænge er under indflydelse af eller forankret i moralske overbevisninger og overvejelser?

Dette temanummer handler om moral i politik i et empirisk perspektiv. Artiklerne undersøger aspekter af spørgsmålet om, hvorvidt moral har nogen betydning for politisk adfærd. Denne indledende artikels sigte er at afklare tre spørgsmål vedrørende moral i politik: Hvad er moral, når man taler politik, og hvad er det ikke? Hvordan kan det afgøres, om og i givet fald, hvordan moral har betydning for politik? Hvad er implikationerne af, at moral spiller (eller ikke spiller) en rolle for politisk stillingtagen og adfærd?

Påstanden i artiklen er, at det på baggrund af en afklaring af, hvad moral i politik er, er fuldt ud lige så let (eller svært) at studere moral i politik empirisk, som det er at studere andre handlingsmotiver. Statskundskabens gængse metoder er velegnede hertil. Der er derfor intet til hinder for at sætte emnet på den politologiske forskningsdagsorden.

Forholdet mellem politik og moral i idéhistorien og i samfundsvidenskabens klassikere diskuteres først. Derpå følger en empirisk orienteret negativ og positiv afgrænsning af, hvordan moral i politik

kan defineres. Det tredje afsnit diskuterer, hvordan moral i politik kan ytre sig, og foreslår forskellige overordnede design for empiriske studier af moral i politik. Afslutningsvis argumenteres der kort for, hvorfor det er relevant at sætte moral på den empiriske politologis forskningsdagsorden.

Moral og politik: Enhed eller modsætning?

Der er nok ikke mange, der som Platon eller Aristoteles vil hævde, at der er en uløselig sammenhæng mellem etik/moral og politik. Man kan selvfølgelig diskutere, hvorvidt d'herre selv mente, at deres teorier udgjorde en (fyldestgørende) beskrivelse af politik i praksis. Men i hvert tilfælde ideelt set var der i den aristokratiske statsform hos Platon en forestilling om, at politiske ledere er hævet over egennyttige hensyn og styrer efter almene principper. Efter en lang uddannelse med udmærkelse på alle trin ville filosofkongerne „regere for det offentligt gode, ikke fordi de dermed udfører en heroisk handling, men fordi de anser det som en pligt“ (Platon, 1942, 427). Aristoteles kan tages til indtægt for meget, men også hos ham er forestillingen om staten og loven som institutionaliseringen af retfærdighed og en højere moral fremherskende:

„if all communities aim at some good, the state or political community, which is the highest of all, and which embraces all the rest, aims, and in a greater degree than any other, at the highest good“ (Morris, 1971: 26, *The Politics, Book I*).

Uanset bestemmelsen af retfærdighed hviler denne opfattelse på, at „administration af retfærdighed er princippet for orden i et politisk samfund“ (Morris, 1971:

28). Denne antagelse beror igen på forestillingen om, at mennesker besidder den „moralske disposition som gør dem tilbøjelige til at gøre retfærdige ting, og som får dem til at handle retfærdigt og til at ønske det, som er retfærdigt.“ (Morris, 1971 16, *Nicomachean Ethics, Book V*).

Idéhistorisk indvarsles syndefaldet med Machiavelli. Opretholdelsen af staten og magten er hos Machiavelli en politisk leders, *Fyrstens*, væsentligste mål, og hans moralske habitus endsige gerninger er ikke central.

„It follows, then, that a wise prince cannot and should not keep his pledge when it is against his interest to do so and when his reasons for making the pledge are no longer operative. If all men were good, this would be a bad precept, but since they are evil and would not keep a pledge to you, then you need not keep yours to them“ (Machiavelli, 1966: 62).

De fleste af de i indledningen refererede forfattere vil på et generelt niveau kunne tilslutte sig Machiavellis opfattelse af politik som stort set løsrevet fra moral.

Med værdirelativismens dominans i samfundsvidenskaberne efter 2. verdenskrig, blev det slået fast, at man ikke kan slutte fra *er* til *bør*, og at videnskaben ikke kan udtale sig autoritativt om, hvad der bør efterstræbes i politik. Max Weber er i *Wissenschaft als Beruf* én af de fremmeste fortalere for denne position (Gerth og Mills, 1958: 145-150). Etik og det videnskabelige studie af politik er to vidt forskellige størrelser. Dette har givetvis været med til at fostre den opfattelse, at politik heller ikke empirisk set handler om etik, selv om der ikke er den fjerneste logiske begrundelse herfor, og da især ikke hos Weber.

Man kan argumentere for, at værdirelativismens dominans har fået den mær-

kelige videnskabs*sociologiske* effekt, at empirisk samfundsvidenskab ikke handler om moral i politik. Værdirelativisme bliver til værdinihilisme. I hvert tilfælde er der mange empiriske studier, hvor man ikke ser en redegørelse for, hvorfor et emne påkalder sig opmærksomhed. Der er også mange, der ser bort fra den mulighed, at politisk adfærd *er* eller kan være motiveret af, hvordan verden, samfundet, et politikområde, eller en administration *bør* være. Det er end ikke en værdig kontrolvariabel i mange undersøgelser.

I virkelighedens verden er det ikke mange politiske aktører, der vil argumentere for denne eller hin holdning, ideologi eller politik og samtidig hævde, at den er dybt urimelig, uretfærdig eller umoralsk (Nørgaard, 1997: 82-83). Det betyder selvfølgelig ikke, at det er den moralske overvejelse, der har været afgørende for ens stillingtagen. Men det betyder, at man kan og ofte vil legitimere, forsvare og forfægte ens synspunkt med henvisning til nogle begrundelser af moralsk karakter: For så vidt normer og begrundelser af moralsk karakter internaliseres i det enkelte menneske og bliver til værdier eller pligtfølelse, er der tale om moralske overvejelser som (én af flere) adfærdsdeterminanter.

Når den moralske dimension i politik ikke har en særlig fremtrædende plads i den empiriske samfundsvidenskab, kan det selvfølgelig også skyldes, at moderne vestlige samfund antages at være gennemsyret af én invariant moral, der således ikke empirisk set påkalder sig den store interesse, når systematisk variation i adfærd skal forklares. Man kan eksempelvis hævde, at moderne mennesker har en erfaringsverden og lever under politiske og økonomiske institutioner, hvor mål-rationalitet og egen vinding er dominerende værdier, der måske endog anses for

moralske, og at en utilitaristisk og atomistisk samfundsopfattelse følgelig udgør den dominerende moral.

Denne tanke vil være i tråd med klassiske og visse moderne sociologiske teorier. Weber ser en fremadskridende bureaukratisering og sekularisering (Gerth og Mills, 1958: 244, 307), Marx taler om tingsliggørelse og markedsdominans, og Dürkheim frygter anomi - et normløst samfund (Goul Andersen, 1998: 46-51). I forlængelse heraf, og måske især blandt moderne kommunitarister, ligger det lige for at tale om det moderne samfund som præget af „moralsk forfald“ (jf. Goul Andersen, 1998).

Politiske økonomer som Joseph Schumpeter og Karl Polanyi frygter også moralens forfald. Men i modsætning til Marx, Weber og Dürkheim er deres bekymring, at forfaldet af før-moderne værdier udgør en trussel for den moderne kapitalisme. Polanyi ser den moderne markedsøkonomi som det første økonomiske system i verdenshistorien, der ikke er forankret i sociale relationer byggende på en eller anden form for gensidighed, tillid og sociale bånd (Polanyi, 1957: 47-57). Samtidigt ses en sådan „disembedded“ markedsøkonomi som ikke alene umenneskelig, men også skrøbelig. Løsningen er en eller anden form for velfærdsstat. For Schumpeter er problemet, at markedsøkonomien undergraver før-kapitalistiske værdier såsom driftighed, pligtfølelse og kreativitet, og at denne erosion kan medføre kapitalismens kollaps:

„our inherited sense of duty, deprived of its traditional basis, becomes focused in utilitarian ideas about the betterment of mankind which, quite illogically to be sure, seem to withstand rationalist criticism... (Schumpeter, 1976 [1942]: 127). In breaking down the pre-capitalist framework of society, capitalism thus broke not only the

barriers impeding its progress but also flying buttresses that prevented its collapse" (Schumpeter, 1976 [1942]: 139).

Udover at disse teoretikere kan have ret i deres diagnose af det moderne samfund og det moderne menneske, er det også troligt, at den betydelige enighed, der hersker mellem dem, har påvirket den politologiske forskningsdagsorden: Hvis så mange af fagets *founding fathers* har påstået en tendens til, at mennesker stort set kun tænker i snæver mål-middel rationalitet, oftest i form af egoistisk nytte, er det så overhovedet værd at studere? Måske ikke, men det er tankevækkende, at de fleste af forfaldsteserne indtil nu ikke har holdt stik.

Teoriernes fokus på moderne, vestlige samfund betyder desuden, at man bør være opmærksom på, at andre værdisæt kan dominere under andre himmelstrøg. Og for ikke at blive kvalt i enighedens tyranni er det også værd at undersøge, hvorvidt andre moralske værdier end de materielle og egoistiske kan have betydning i *visse* situationer, på *visse* policy-områder og til *visse* tider selv i vestlige, sekulariserede samfund. I hvert tilfælde er spørgsmålet om moral i politik mere interessant, hvis man holder denne mulighed åben.

Selv med værdirelativismen i rygsækken kan moral i politik gøres til genstand for videnskabelig undersøgelse. Og selv med den egoistiske forfølgelse af snævre materielle interesser som dominerende handlingsmotiv kan det være meningsfuldt at undersøge den kontekstuelle binding for en sådan moralsk habitus. Hvis man er åben over for den sociale, politiske og økonomiske forankring af moral, er det ligeledes meningsfyldt at studere, om forskellige moralske funderinger er dominerende i forskellige sammenhænge,

selv i vestlige samfund. Og måske vise sig som én af flere afgørende adfærdsdeterminanter.

Det bliver således et empirisk spørgsmål, hvorvidt Platons eller Aristoteles' idealer har mere for sig end Machiavellis realpolitik. Og i hvilke sammenhænge de har det. En empirisk og teoretisk granskning af randbetingelserne for tesernes gyldighed bør være grundlaget for diskussionen af moral i politik, ligesom det bør være det for andre emner i politologien.

Hvad er moral i politik - og hvad er det ikke?

Al samfundsvidenskab bør indeholde en klar bestemmelse af, hvilket fænomen, man har med at gøre. Det er forudsætningen for at diskutere fænomenets udbredelse og vigtighed. Hvad angår moral i politik, er det ikke helt let. For det første er der som nævnt ikke en stærk forskningstradition i den empiriske politologi, som man kan støtte sig til. Dernæst er der i moralfilosofien gjort mere ud af at sondre mellem forskellige retninger end at beskæftige sig med, hvad der er fælles for dem.

Moral og beslægtede begreber i samfundsvidenskaberne

I nudansk ordbog kan man læse, at moral er „de regler for handling og adfærd, der i et samfund anses for rigtige“. Som politolog får man dog svare problemer med en sådan definition. For er moral da det samme som love, regler og normer? Eller er moral det, som man i surveys kan afdække som de mest udbredte værdier og holdninger i befolkningen? Og omvendt: Kan der ikke være tale om moralsk motiveret handlen, hvis „samfundet“ ikke anser moralen eller handlingen for rigtig?

Jørgen Goul Andersen definerer i sin nye bog om *Borgerne og lovene* moral

som et individuelt anliggende: Moral er „det enkelte individs opfattelse af, hvad man bør gøre og (måske navnlig) ikke gøre i konkrete handlingssituationer“ (1998: 32; original fremhævelse). Politologer er naturligvis kun interesseret i moral, for så vidt den har politisk betydning, det være sig på masse- eller på eliteplan, men derudover er denne definition et godt udgangspunkt. At moralen er individuel, betyder ikke, at vi dermed afstår fra at studere dens kollektive manifestationer eller sociale, politiske og økonomiske forankring. Men det betyder, at moral ikke er noget, flertallet eller lovene har monopol på at definere. Omvendt afskærer definitionen ikke forskeren fra at undersøge om en bestemt moralsk motivation har været afgørende for adfærd i en given sammenhæng.²

Definitionen har den styrke, at det bliver muligt at undersøge, i hvilket omfang moral er et afgørende motiv for politisk handling. Det er således empirisk muligt, at man anser skattesnyd for umoralsk, men gør det alligevel, enten fordi den økonomiske vinding er vigtigere, eller fordi man mener, alle andre gør det, og at man følger normen.

I modsætning til moral, som her defineret, er normer kollektive og betegner uformelle regler, der gælder, hvad enten man selv hylder dem eller ej (Goul Andersen, 1998: 33). Der vil typisk være sanktioner forbundet med normbrud, uanset om de alene består i en lettere hovedrysten, løftede øjenbryn eller udelukkelse fra en given social sammenhæng. En norm er en institution, der eksisterer uanset, hvad hin enkelte mener om den (Nørgaard, 1996), mens moral er et aspekt af menneskers værdisæt - eller præferencer, om man vil.

Goul Andersen beskæftiger sig ikke yderligere med at afgrænse moral i for-

hold til beslægtede begreber. Det er dog ikke helt uvæsentligt at få afgrænset, hvad moral er og ikke er. Om ikke andet, så for at skeptikere ikke skal sige, at diskussionen om moral i politik blot er gammel vin på nye flasker, og at samfundsvidenskaberne har en række gode synonymmer for moral.

Kultur kan defineres på mange måder, men bør ikke ses som det samme som moral. Førstnævnte kunne man se som et sæt af præferencer og opfattelser, som er delt af en gruppe (Nørgaard, 1996). Måske en nation, en etnisk gruppe, en region eller lignende. Begrebsmæssigt giver det ikke mening at tale om kultur som et individuelt fænomen. Moral er som ovenfor defineret individuel. En bestemt moral, der deles af en definerbar gruppe, kan derfor blive en kultur. Det vil selvfølgelig være meningsfuldt at hævde, at Mr. Smith fra USA har en meget individualistisk moral, der blandt andet implicerer, at fattige kan og bør tage vare på sig selv. Men man kan også forfægte det synspunkt, at Mr. Smiths moral er den mest udbredte i USA - at den er del af den amerikanske politiske kultur.

I flere antropologiske opfattelser af (politisk) kultur er der en forestilling om, at visse kulturelle værdier og opfattelser er ubevidste. Eller som det typisk formuleres, kultur indeholder „taken-for-granted frames of reference“, som man i et eller andet omfang handler på baggrund af (Anderson, 1991: 12).

Det er rimeligt at kræve, at moralske adfærdsanvisninger, opfattelser eller påbud i modsætning til den ovennævnte antropologiske kulturdefinition skal kunne begrundes med henvisning til nogle grundhensyn, principper eller basale værdier. Det betyder ikke, at moralske begrundelser altid, eller endda typisk, er konsistente på et abstrakt niveau - folk

flest er hverken jurister eller filosoffer. Men en moralsk vurdering er alligevel bevidst.

Selv i politologiske opfattelser af kultur indeholder kultur ikke samme grad af voluntarisme som moral. Politisk kulturelle værdier ses ofte som bundet til bestemte livsformer, der igen er uløseligt forbundet med bestemte sociale relationer (Thompson *et al.*, 1990). Folk kan til en vis grad vælge deres levevis, men heraf følger bestemte opfattelser og anskuelser (Thompson *et al.*, 1990: 13). Man kan godt på et eller andet niveau være bevidst om sine kulturelle værdier, uden at man dermed frit vælger dem. Alternative værdier giver for eksempel ikke mening i det sociale miljø, man befinder sig i, eller også sanktioneres der så kraftigt imod dem, at det er umuligt at forblive en del af dette miljø.

Moral er heller ikke det samme som ideologi. Ideologi indeholder normative og analytiske betragtninger - *world views* - om, hvordan samfundet er og bør være, hvor moral som defineret her er orienteret mod konkrete situationer. Der er desuden den forskel, at ideologi indeholder en vision for samfundets organisering og eventuelt, hvordan en ønsket tilstand nås (Heywood, 1997: 40-41), mens moral ikke angår et kollektivt projekt endsige peger på et bestemt forandringspotentiale.

Til forskel fra politisk kultur er ideologi reflekteret og udgør „et mere eller mindre sammenhængende sæt af ideer, som tilvejebringer et fundament for organiseret politisk handling“ (Heywood, 1997: 41). Hverken moral eller politisk kultur handler nødvendigvis om kollektiv handling eller organisering.

For fuldstændighedens skyld kan det endelig være relevant at sondre mellem moral og forskellige former for psykologisk betingede motivationer og adfærds-

former. Som Aristoteles-citatet angav, var det hans opfattelse, at mennesker generelt besidder den moralske disposition og tilbøjelighed til at gøre retfærdige ting.

En grundantagelse i megen sociologisk teori er tilsvarende, at mennesket i almindelighed er et socialt dyr, der søger accept, anerkendelse og fællesskab: „*Homo sapiens* is always, and in the same measure, *homo socius*“ (Berger og Luckman, 1966: 51; jf. March og Olsen, 1989).³

I de senere år er det en anden psykologisk model, der er blevet dominerende, nemlig forestillingen om *homo oeconomicus*. Hvis denne grundantagelse i rational choice skal være mere end blot et heuristisk redskab til hjælp for genereringen af hypoteser (jf. Nannestad, 1993: 132 og fn. 3), hvilket ikke er heldigt i deduktive systemer, hvor antagelsen i sidste instans er lig konklusionen (Tsebelis, 1990: 31-32), må påstanden være, at individers forfølgelse af egen nytte er en universel eller i det mindste en utrolig udbredt menneskelig egenskab i politik og andre sfærer af livet.

Teorier, der bygger på *homo oeconomicus*, er da også blevet brugt til at forklare en lang række politiske, sociale og kulturelle fænomener, hvor man ikke normalt antager, at en kold mål-middel kalkyle er dominerende. Ægteskabet kan således ses som en markedslignende situation, hvor ægtefæller kan vælge mellem „exit, voice, and loyalty“, afhængig af de omkostninger og incitamenter de står overfor (jf. Hirschman, 1992: 96).

De mest begavede diskussioner af *homo oeconomicus* ender ikke i den rene psykologisme, men er opmærksom på de historiske, sociale og politiske betingelser for „hans“ udbredelse (Buchanan, 1979: 223-229). De ved også, at egoistisk målfølgelse logisk set må være forankret i en social orden, der ikke byg-

Figur 1. Motivationer for politisk handlen: En begrebsafklaring

<i>Motivationens orientering</i>		
<i>Motivationens forankring</i>	Konkret/situationel	Generel/universel
Kollektiv	Politisk kultur	Ideologi
Individuel	Moral	Psykologisk prædisposition (homo socius, homo oeconomicus)

ger på rationel kalkulation (Buchanan, 1979: 210-213; Downs, 1991: 144-146; Elster, 1991: 133). Forestillingen om det nyttemaksimerende individ kan endelig også gives en moralsk fundering af liberært tilsnit, der fremhæver, at staten ikke må begrænse den individuelle frihed til at vælge sin egen livsløbebane (Buchanan, 1979: 112). Så er der ikke længere tale om psykologisme, men snarere en politisk etik/filosofi.

Diskussionen af moralsk motivation som én af flere adfærdsdeterminanter kan sammenfattes i ovenstående figur 1.⁴

Forudsætningen for at kunne opstille empiriske teser er, at man ved, hvad der tales om. Skemaet tjener til en sådan afklaring og angiver ikke *per se* konkurrerende teser om adfærd. Der vil dog med baggrund i skemaet kunne udvikles teser, der i bestemte sammenhænge kunne komme med konkurrerende forudsigelser. I det følgende afsnit vil der blive givet eksempler herpå.

Men inden artiklen vender sig mod de empiriske og metodiske udfordringer, vil der kort blive redegjort for, hvordan de væsentligste sondringer i moralfilosofien kan bidrage til en afklaring af forskellige former for moralsk betinget adfærd.

Moralbegreber i filosofien

Selv om filosofien ikke er så optaget af at afgrænse moral i forhold til andre rele-

vante adfærdsmotivationer, er visse af de sondringer, som bruges i filosofi, empirisk relevante. En hovedsondring går mellem en konsekvensmoral og en pligtmoral (eller sindelagsmoral). Konsekvensmoral foreskriver, „hvilke handlingsmål, der er gode eller attråværdige (...er godt eller værd at stræbe efter)“, og handlingen er altid vurderingens grundlag (Lübcke, 1983: 120). Det bedst kendte eksempel er utilitarismen. På den anden side foreskriver pligtmoren, at „pligter (‘man bør eller skal gøre’)“ er den centrale overvejelse (Lübcke, 1983: 120.). Den repræsentant, der oftest krediteres denne moralopfattelse, er nok Kant.⁵ En anden kunne være Aristoteles.

En anden hovedsondring går på, om den moralske vurdering altid skal foretages konkret, eller om det er de generelle konsekvenser henholdsvis almene pligter, man bør overveje, i handlingssituationen.

Et eksempel med forskellige bureaukrattyper kan illustrere de alternative adfærds-anvisninger, som disse moralopfattelser giver anledning til.

En konsekvensorienteret bureaukrat vil ikke i første omgang se på de regelsæt, han er underlagt, når han skal træffe en afgørelse. Han vil se på konsekvenserne af afgørelsen. Muligvis, men ikke nødvendigvis i cost-benefit termer. Hvis han for eksempel vil sikre en besparelse på et sygehus, vil han overveje, hvordan han

opnår den tilsigtede konsekvens. Han kan pragmatisk og uden skelen til de generelle implikationer for andre sygehuses ressourcekrav bruge argumenter, der præcist vil ramme det sygehus, der skal spare, eksempelvis at der ingen skadestue findes på det pågældende sygehus.⁶

Han kan dog også tænke på konsekvenserne i mere generelle termer og af søge, hvorvidt der er nogle generelle forhold, der kan begrunde sparekravet i det konkrete tilfælde. Hvis ikke der er generelle forhold, såsom fraværet af en funktion, der alment er accepteret som ressourcekrævende, vil han være imod, at det givne sygehus skal bære den påtænkte besparelse. Man kan sige, at han har en principiel konsekvensmoral.

Er bureaukraten omvendt pligtorienteret vil han ikke først og fremmest tænke i konsekvenser. Én tolkning af pligtmoralen kunne være, at hans overordnede i den konkrete situation lægger meget vægt på at få gennemført beslutningen, og at ledelsen på det berørte sygehus i øvrigt plejer at løbe om hjørner med forvaltningen. I den konkrete situation føler bureaukraten sig derfor forpligtet til at gennemføre sparekravet. Der er - i ordets egentlige betydning - pragmatiske grunde (:som vedrører sagen) til at, han føler sig forpligtet.

Er bureaukraten orienteret mod sine generelle og principielle pligter, kan han omvendt mene, at han som embedsmand bør være demokratisk valgte politikeres redskab, og at sparekravet desuden bør honoreres, fordi det svarer til generelle retningslinjer og planer på området.

Det vil naturligvis afhænge af den empiriske sammenhæng, om de forskellige moralopfattelser er relevante. Eksemplet viser alene, at de kan være det. Hvis man skal undgå at reificere moralbegrebet, er det den teoretiske interesse og me-

todiske kontekst, der er afgørende for den rimelige definition. Der er til gengæld utallige sammenhænge, hvor moral kan være empirisk interessant.

I det følgende bevæger diskussionen sig et betydeligt abstraktionsniveau ned. Spørgsmålet er, hvordan og på hvilke måder moral i politik kan ytre sig. Forudsætningen for diskussionen er, at mennesket ikke a priori kan (eller bør) udstyres med psykologiske prædispositioner, der umuliggør en empirisk granskning af andre handlingsmotiver.

Hvordan studere moral i politik?

Spørgsmålet om, hvorvidt moral spiller nogen rolle i politik, kan stilles på utallige måder. Man kan se moralske emner som *afhængig variabel*.

Figur 2.

$x_1, x_2, \dots, x_n \longrightarrow$ Moralske spørgsmål/værdier

Man kunne blandt andet spørge, om offentlig politik i stigende grad vedrører områder, som tidligere tilhørte privatsfæren eller civilsamfundet? Jürgen Habermas tese om systemers kolonialisering af livsverdenen, kunne være et teoretisk udgangspunkt (blandt mange) for en sådan analyse (jf. Wolfe, 1989). Man kunne blandt andet undersøge, i hvilket omfang forskellige lande og samfundstyper er præget af mere eller mindre kolonialisering eller måske forskellige former for indgriben i civilsamfundet (Wolfe, 1989). Som empirisk studie er det særligt interessant at analysere determinanterne for disse sandsynlige udviklingstræk og forskelle mellem lande og over tid.

Vi har hørt tesen om kolonialisering af livsverdenen så ofte, at man i hvert tilfælde i visse brancher inden for samfundsvidenskaberne anser den som et faktum.

Virkeligheden er dog ikke så entydig. Hvor man på den ene side har reguleret privatsfæren ved at forbyde, at forældre banker deres børn eller på anden måde ikke lever op til det offentliges forestilling om gode opvækstbetingelser, har man på den anden side gjort porno, abort og homoseksualitet lovlig. Offentlighedslove og ombudsmandsinstitutioner vidner vel også om, at borgerne har fået større kontrol med „systemerne“. I det lange historiske perspektiv er det sikkert heller ikke mange, der vil hævde, at livsverdenen havde et meget større råderum før reformationen, under stavnsbåndet eller i Bismarcks Tyskland.

Der vil være mange mulige forklaringer på en eventuel øget offentlig regulering af det, der tidligere tilhørte privatsfæren. Der kunne selvfølgelig være moralske bevæggrunde for at lovgive om eksempelvis adoption, korporlig afstraffelse af børn eller lignende. Men der kunne også være andre og mindre noble motiver, der spiller ind. Det kunne være interesseorganisationer eller professionelle behandleres optik på problemerne, der har været afgørende for politikken udformning eller redefinering og for den opmærksomhed et moralsk problem har fået (jf. Dich, 1973; Baumgartner og Jones, 1993).

Man kunne også grave et spadestik dybere og spørge, under hvilke sociale, politiske og institutionelle betingelser den stigende offentlige indgriben i moralsfæren har været særlig udtalt. Analysen af denne type bagvedliggende, uafhængige variabels betydning ville invitere til komparative, eventuelt diakrone studier, da de typisk ikke varierer inden for et kort tidsrum i de enkelte lande.

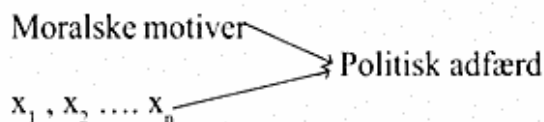
Moral som afhængig variabel kan også gives en anden ikklædning. Nyere sociologisk orienteret teori er i stigende grad

opmærksom på, at offentlig politik (Swenson, 1989; Pierson, 1993; Putnam, 1993; Goul Andersen, 1998) og sågar offentlig debat (Stone, 1988; Togeby, 1997) påvirker befolkningens holdninger, værdier og moral. I den amerikanske offentlige debat er der også fokus på offentlige personers gøren og laden og den effekt, disse „role models“ har på, hvad befolkningen anser for ret og rimeligt.

Nogle taler om den offentlige politiks kulturelle effekter (Pierson, 1993), andre om at tidligere tiders politik kan have en opdragende effekt, der udtrykker en „forpligtelse til principper om retfærdighed“, som ikke alene kan lægge bånd på befolkningens snævre forfølgelse af egne interesser, men som i egentlig forstand kan blive et afgørende motiv for politisk stillingtagen og handling (Swenson, 1989: 14; jf. også Booth, 1994; Goul Andersen, 1998). Der er dog også dem, der hævder, at tillid og social gensidighed, „civic traditions“, ikke er så plastiske, men snarere reflekterer samfundets dybe historiske rødder (Putnam, 1993). Ifølge denne opfattelse er en kollektivt orienteret samfundsmoral ikke let at skabe, men derimod let at ødelægge (jf. også Petersen, 1996).

Moral i politik påkalder sig dog også interesse som *uafhængig variabel*. Påstanden vil så være, at moralske motiver er én af flere plausible adfærdsdeterminanter.

Figur 3.

Det er nok især, når talen falder på moral som adfærdsdeterminant, at skepsisen melder sig hos politologer. Ikke desto

mindre er det i en række sammenhænge rimeligt at spørge, om såvel eliter som masserne er moralsk motiveret i deres politiske handlen.

Det evige dilemma i rationel vælger-teori om, hvorfor den enkelte vælger gider ulejlige sig hen til valglokalet, når hans stemme kun har umanerlig lille betydning for, hvem der bliver valgt, kunne måske opløses, hvis adfærden viser sig at være moralsk motiveret: I et demokrati bør man stemme, når muligheden er der. Den enkeltes beslutning om at deltage i demonstrationer, at købe et grimt klistermærke for at støtte en god sag, eller at påtage sig et kedeligt og møjsomt tillidshverv, fordi man finder det rimeligt at tage sin tøm i en fælles sag, vil måske også kunne forklares på grundlag af bevidste og dybtføjte ideer om, *hvad man bør gøre og ikke gøre i konkrete handlingssituationer*. I begge tilfælde vil det i særdeleshed være interessant, hvis der er variation i den angivne adfærd mellem grupper og individer, som politisk kulturelt eller ideologisk minder om hinanden.

Det skal naturligvis præciseres, hvilke moralske overbevisninger der medfører den påståede adfærd. Kun på grundlag af klare operationelle hypoteser, vil det kunne afgøres, om det er den moralske habitus eller andre determinanter, eksempelvis stærke sociale normer, der betinger den observerede adfærd. Angående normforklaringen kan man blandt andet overveje, om adfærden kan observeres eller sanktioneres. Man kan jo for eksempel ganske risikofrit lyve om, hvorvidt man har stemt.

Også på eliteniveau kan moral være afgørende. Det hænder, at folkevalgte træffer upopulære beslutninger som politologiens traditionelle teorier har svært ved at forklare. I nogle, blandt andet moralske, spørgsmål stilles folke-

tingsmedlemmer frit. Er det en rationel stemme-maksimerende overvejelse eller partiets linje, der er afgørende for MF'ernes stillingtagen, vil folk fra samme parti stemme ens, hvilket de ikke altid gør. Er det en national, politisk kultur faktor, der betinger politikeres stillingtagen, må resultatet være ensartet stemmeadfærd på tværs af partiskel. Andre afstemningsresultater såvel som enkelte medlemmers enegang kunne skyldes, at moralske overvejelser spillede ind.

I forlængelse heraf vil det være interessant at undersøge, om der over tid er sket ændringer i de typer spørgsmål, hvor politikerne fritstilles. En række hypoteser vil kunne begrunde en sådan forventning.

Det sker også, at bureaukrater og professionelle rent faktisk gør det, som loven, en embedsmandsetik eller et professionelt kodeks siger, de bør gøre. Nogle gange skal man bøje klassiske interessebaserede og institutionelle argumenter betydeligt for at få pengene til at passe. Det kunne jo være, at der i visse situationer var en mere enkel og ligefrem fortolkning af den adfærd, som synes rimelig og rigtig: at den udsprang af en pligtmoral.

En særlig variant af moral som uafhængig variabel påkalder sig interesse i en række politiske sammenhænge. Hvis én aktørs adfærd i betydelig grad er bestemt af en eller flere andre aktørers motiver og adfærd, kan sidstnævntes adfærd godt være moralsk motiveret uden at førstnævntes er det (jf. figur 4).

Hvis for eksempel Det radikale Venstre indtager en meget fremmedpositiv holdning i flygtningedebatten, kan det selvfølgelig skyldes, at ordføreren og partiet har fulgt sine stærke moralske overbevisninger udi humanisme og menneskerettigheder. Men det kan også skyldes, at partiet optimerer sin vælgertilslutning,

Figur 4.

Moralske motiver for aktør_a ———> Aktør_a's adfærd ———> Aktør_b's politiske adfærd

idet aktuelle og potentielle radikale vælgere typisk er mellem- og højtuddannede mennesker, der har netop disse holdninger og værdier (Togeby, 1997; Pinholt, 1997).

Moralske motiver eller ej, så er det jo ikke et demokratisk problem, at politikere i et eller andet omfang er på linje med deres vælgere. Komparative analyser af de folkevalgtes adfærd på lignende områder, men hvor vælgerne har andre holdninger, vil kunne bidrage til at afgøre, hvilke motiver der driver de folkevalgte.

Den medierede moralske kausalitet kunne også vedrøre stormagten, der til trods for egne skumle motiver måske er nødt til at tage hensyn til alliancepartners politikker, som kunne være moralsk begrundet. Men eksemplet kunne også være bureaukraten, der er nødt til at tage (et vist) hensyn til sin noget vidtløftige og idealistiske minister.

Men igen skal det fastslås, at det i sidste instans er et empirisk spørgsmål, om en nærmere specificeret moralsk motivering er den bedste forklaring på en observeret politisk adfærd - eller endnu bedre, et observeret *mønster* i politisk adfærd. Plausible alternative forklaringer udi stemmemaksimering, organisatorisk pression, ideologi eller lignende fra den traditionelle politologiske teori bør ligeledes operationaliseres og overvejes.

Fremfor ligefrem at være den afgørende adfærdsdeterminant kunne moral som *uafhængig variabel* også manifestere sig som en selvpålagt moralsk begrænsning af de mulige handlinger, der overvejes (jf. Nørgaard, 1997: kap. 2; Goul Andersen, 1998: kap. 2). Moral vil således ikke være positivt afgørende for, hvad man vælger, men snarere negativt afgrænse, hvad man ikke kan gøre. Moralske rimelighedsbetragtninger definerer udfaldsrummet af de valg, man træffer (jf. fig. 5).

I min egen forskning om arbejdsmiljøreguleringens grundlæggelse og udvikling undrede jeg mig over, at Højre i 1872 ikke foreslog, at arbejdsgiverne burde have adgang til at domstolsprøve Fabrikstilsynets afgørelser om overtrædelser af bestemmelserne om børnearbejde (Nørgaard, 1997). Efter århundredeskiftet blev denne ret pludselig lovfæstet i alle mulige (og umulige) paragraffer, og det er ganske bemærkelsesværdigt, at ingen af de politiske aktører, der kunne have en interesse heri, officielt argumenterede imod domstolsprøvelsen af forvaltningens afgørelser ved den lejlighed.

En plausibel tolkning er, at retsstatsprincipper samt forestillinger om magtens tredeling og kontrol af statsmagten først rodfæstes i slutningen af det 19. århundrede, omkring 50 år efter den formelle

Figur 5.

Moralske rimelighedsbetragtninger | - - - -> Motiver for handling ———> Politisk adfærd

indførelse af demokratiet. Denne forestilling sætter så grænser for, hvad de politiske aktører med rimelighed argumenterer for i konkrete situationer. Tolkningen kunne undersøges nærmere. For eksempel kunne man for samme tidsperiode sammenligne med andre reguleringsområder, hvor det var arbejdere og Socialdemokratiet, der ville have gavn af domstolsadgang.

Generelt lægger betragtningen om moral som en faktor, der begrænser aktørernes *choice-set*, op til en anden type analyser end de foregående. Diskursanalyse (Weber, 1995) kognitiv lingvistik (Lakoff, 1996), social konstruktivisme (Berger og Luckmann, 1966; Stone, 1988) eller historisk konfiguratív analyse (Weir, 1992; Rueschemeyer og Skocpol, 1996) vil kunne udgøre forskellige udgangspunkter for denne type undersøgelser af moralens betydning for politisk handling.

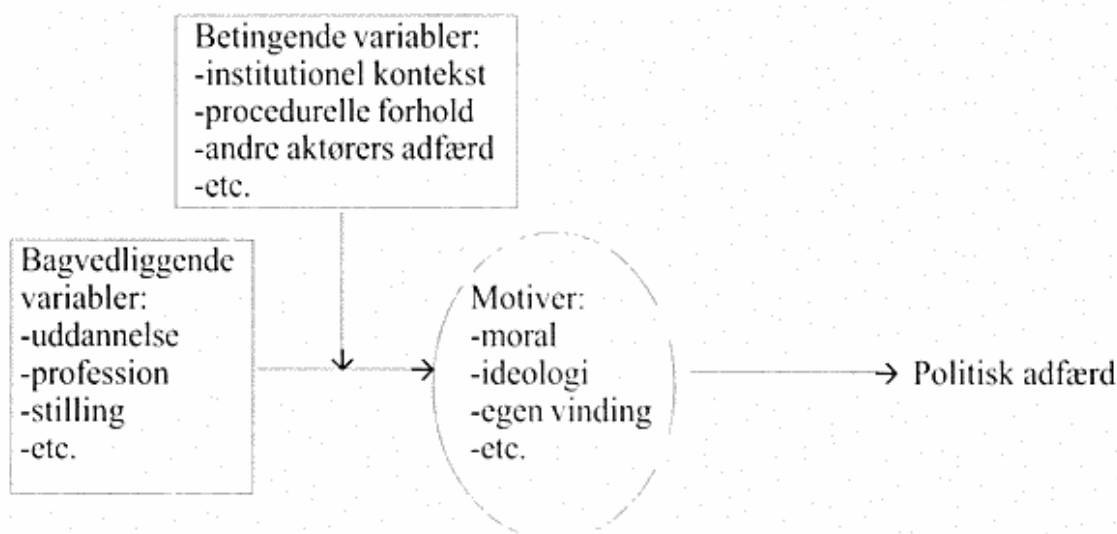
Det generelle metodiske proviso bør gentages. En opmærksomhed mod moralske motivers plausible effekt bør ikke få os til at se moralsk handlen alle steder, og i det hele taget bør politologer be-

grænse deres interesse for moral til de områder, hvor den moralske adfærd er politisk relevant. I ovennævnte tilfælde med arbejdsgiveres adgang til domstolsprøvelse af forvaltningens afgørelser kan det jo være, at Socialdemokratiet rent faktisk havde prøvet at begrænse domstolsprøvelsen af Fabrikstilsynets afgørelser, men at man i en større studehandel bag lukkede døre frafaldt sit krav.

Endelig, vedrørende moral som *uafhængig variabel*, kan det være, at menneskelig motivation for politisk handling er en sammensat størrelse, og at de motiver, man forfølger, er *betinget af den kontekst*, man handler indenfor. For den genuine empiriske samfundsforsker er denne antagelse den mest frugtbare, idet positionskrig som den ovenfor skitserede mellem Platon og Aristoteles på den ene side og Machiavelli på den anden ikke kan besvares generelt som et enten-eller, men må gøres til et betinget udsagn med betinget gyldighed i tid og rum. Så kan det nemlig undersøges.

Alle de ovenstående kausalrelationer bør derfor tolkes ind i nedenstående model, der betragter al politisk motivation

Figur 6.

og handlen som betinget af et sæt af randbetingelser (jf. figur 6).

Hvad angår de bagvedliggende variabler kunne et empirisk spørgsmål være om socialarbejdere, qua deres uddannelse og jobfunktioner, har en større tendens til at tage et situationelt, konsekvensmoralisk hensyn til deres klienter (:hvordan påvirker afgørelsen min klients forhold?) snarere end et generelt hensyn til legalitet og administrativ effektivitet, som Djøf'ere måske sætter i højsædet. At der kan være tale om en yderligere årsags-sammenhæng mellem profession og moral gør ikke spørgsmålet uinteressant. Tilsvarende kunne man undersøge, om højtlønnede og veluddannede oftere engagerer sig i frivilligt socialt arbejde, ud fra en tese om, at de, der har materielt og åndeligt overskud, i højere grad handler ud fra en humanistisk konsekvensmoral. Omvendt kunne det være, at stress og karrierejag betød, at de købte sig til en moralsk velvære og selvtilfredshed og gav en ordentlig dyne til Red Barnet for til gengæld at slippe for at tage fru Hansens uvorne unge med på spejdetur. Der er utallige empiriske spørgsmål i samme genre at give sig i kast med.

Hvor undersøgelser af de bagvedliggende variabelers betydning er generelle i deres sigte, vil et fokus på de betingende variabler rette opmærksomheden mod situationelle forhold. Uanset om det er FN's generalforsamling eller børnehavens forældrebestyrelse, kunne det være interessant at få et klarere billede af, i hvilket omfang institutioner, der fremmer informationsudveksling, koordinering og gennemsækelighed, gør det lettere at agere moralsk i forvisning om, at hvis andre handler opportunistisk og forfølger snævre egeninteresser, så er det nemt at afsløre og sanktionere. På samme måde kan effektive demokratiske institutioner og krav

om offentlighed i forvaltningen muligvis være med til at sikre, at magthavere i højere grad overvejer, hvordan konkrete beslutninger kan retfærdiggøres (jf. modellen ovenfor, hvor moralske rimelighedsbetragtninger begrænser de politiske skridt, der overvejes).

På det mere jordnære plan er der nok ingen, der vil benægte, at vi oftere overvejer, hvad der vil være rigtigt at gøre i konkrete handlingssituationer, hvis dem vi interagerer med gør det samme. Vi kender det fra nære venskaber, men vi kender det også, når vi har et værdifællesskab eller et samarbejde med andre mennesker (jf. Putnam, 1993). Det er også muligt, at et argument for decentralisering er, at moralsk handlen forekommer oftere i relativt små sociale og politiske (og kulturelt homogene?) sammenhænge, hvor man har ansigt-til-ansigt kontakt (Wolfe, 1989). Selv hårde rational choice'ere vil ikke umiddelbart generalisere deres argumenter om eksempelvis „free-rider“ adfærd til små sociale sammenhænge (Olson, 1971). Omvendt er det unægtelig svært for de fleste at opføre sig dybt moralsk, når selvangivelsen udfyldes - der er love, regler og sanktioner nok bedre adfærdsregulerende instrumenter.

Man kan ikke se bort fra den mulighed, at man i en række situationer slås med konfliktende motiver - herunder konfliktende moralske motiver (jf. Goul Andersen, 1998: kap. 6) - for politisk handling. Det afgørende for, at den empiriske statskundskab vil opholde sig ved dette, er, at det med vores metodiske redskaber vil kunne sandsynliggøres, at der rent faktisk er tale om en moralsk afvejning snarere end en efterrationalisering og mytologisering af adfærd, der har haft helt andre motiver (jf. Meyer og Rowan, 1991).

En mulighed for at afgøre den relative vægt af forskellige motivers betydning

kunne være at undersøge kritiske - i betydningen atypiske - situationer, hvor ens moralske habitus virkelig bliver udfordret. Det kunne være den nazistiske „markarbejder“, der givet hans mulighed for at benytte forskellige afværgeme-kanismer i den grad får sat sin ideologisk, institutionelt og „socialt“ betingede adfærd på prøve, når han skal sende konkrete jøder i kz-lejr eller til gasning (jf. Nannestad, 1997). Spiller moral ikke nogen rolle i disse situationer, hvor så, kunne man med god ret spørge? Eksemplet kunne også være den spareivrige politikers møde med en enlig arbejdsløs mor, som mangler en pasningsmulighed for sit barn. Mere generelt kan man spørge, hvad der betinger afvigelser fra rutiner og regler, og hvad der motiverer folk til at gøre disse - sandsynligvis hyppige - undtagelser i situationer, hvor der snarere end personlig vinding i reglen ville kunne være sanktioner forbundet hermed.

Typisk vil politologer, som ikke-psykologer, være nødt til at undersøge uledte adfærds-implikationer af hypoteser om politisk adfærd, men kvalitative interviews (Jensen, 1993) eller stort anlagte spørgeskemaundersøgelser (Goul Andersen, 1998) kan også tilvejebringe indsigt i bevæggrundene for folks politiske adfærd. Men hvis man skal undgå at bevæge sig ind på forskningsområder, som man ikke mestrer, vil der være grænser for, hvor komplekse hypoteser om moralsk motiveret adfærd man kan og bør undersøge.

Der er i dette afsnit argumenteret for, at spørgsmålet om moral i politik lader sig undersøge empirisk næsten uanset, hvilke forskningsspørgsmål man er interesseret i. De generelle kausalmodeller er relevante for stort set alle statskundskabens subdiscipliner, om end de i forhold til konkrete forskningsprojekter skal

begrebsliggøres og konkretiseres yderligere. Det vil i spørgsmålet om moralsk motiveret politisk handling være halsløs gerning at forsøge at undersøge alle de diskuterede relationer på samme tid, ligesom det ville være det i relation til andre adfærdsmotiver. Det vil være mere frugtbart at overveje alternative determinanter for politisk handling og ved hjælp af undersøgelsesdesignet kontrollere for deres indflydelse. Gængse metodiske overvejelser er altid relevante.

Hvorfor studere moral i politik?

Et første svar på spørgsmålet om, hvorfor man skal studere moral i politik, er, at det bør man gøre for at få så dækkende en forståelse og forklaring af politisk handling som muligt. Ifølge klassiske idealer for politologien er målet at forklare systematisk variation i adfærd på bedst mulige måde. Man kunne også sige, at vi søger den størst mulige forklarede varians på grundlag af de mest sikre metoder samt konsistente teorier. I den forbindelse er det artiklens påstand, at spørgsmålet om moral i politik - især som adfærdsdeterminant - ikke har den plads på den politologiske forskningsdagsorden, som fænomenet fortjener.

Samtidigt har artiklen dog også argumenteret for, at man ikke bør kalde alt, der ikke er snæver interessefølgelse for moralsk motiveret handling. Moralsk politisk handling bør ikke introduceres som et nyt modeord, der reelt dækker over handlinger, der har en kulturel, organisatorisk eller ideologisk fundering. Indholds-mæssig såvel som operationel præcision er en forudsætning for en fornuftig debat om morals politiske betydning.

Indirekte giver afsnittet om, hvordan man kan studere moral i politik, også et helt andet svar på spørgsmålet om, hvor-

for man empirisk skal studere moral i politik. Hvis man i politologien får en mere sikker viden om, hvornår, hvordan og under hvilke betingelser moral er politisk relevant, så får man i tilgift viden om, hvornår, hvordan og under hvilke betingelser det kan være rimeligt at fæstne lid til, at moralske motiver er afgørende for politisk handling. I et styringsperspektiv, i forbindelse med valg af policy instrumenter og sågar ud fra ønsket om at sikre demokratiet de bedst mulige betingelser er det nyttig viden. I forlængelse heraf vil en mere sikker viden om moralens betydning for politisk handling i forskellige sammenhænge også kunne fortælle, hvornår og på hvilken måde manipulation af andre adfærdsdeterminanter ikke er virksom eller hensigtsmæssig. Ud over at det i sig selv vil være urimeligt, er det for eksempel ikke sandsynligt at et forbud mod nabohjælp (læs: sort arbejde) har nogen effekt på folks adfærd.

Artiklerne i dette temanummer demonstrerer, at det både er muligt og interessant at undersøge forskellige spørgsmål omkring moral og politik empirisk. Det gælder på masse- såvel som eliteniveauet, og det gælder i såvel national som international politik. Som for alle andre teoretiske spørgsmål kræver det betydelige analytiske og metodiske bestræbelser at få et klart billede af, hvordan moral spiller en rolle. Disse bestræbelser bør politologer gøre sig i større omfang end hidtil.

Noter

1. Tak til Kristian Kindtler, Peter Kurrild-Klitgaard, Jørgen Poulsen og Thomas Pallesen for indsigtfulde kommentarer.
2. Til gengæld har definitionen en indbygget bias i liberal retning. Såvel Dürkheim som

moderne kommunitarister ville have svært ved at acceptere, at moralen er så individuelt forankret, som det her lægges op til. Aspekter af de kollektivt forankrede moralopfattelser, som disse vil understrege, vil i dette afsnits terminologi høre under politisk kultur (eller „civic traditions“; jf. Putnam, 1993) eller ideologi. Om man foretrækker at se moral som kollektivt forankret, er et spørgsmål om smag og forskningsinteresse, men igen er det rimeligt at kræve en positiv og negativ afgrænsning i forhold til beslægtede motivationer for handling.

3. Ideen om, at en „logic of appropriateness“ generelt skulle være normativt mere tiltalende (mere moralsk forsvarlig?) end en konsekvens-orienteret homo oeconomicus, sådan som man kan fornemme i visse politologiske miljøer, er uforståelig. Der er teoretisk intet til hinder for, at den passende adfærd for en homo socius kunne være nazistens eller terroristens.
4. Det bør påpeges, at der selvfølgelig findes samfundsvidenskabelige teorier, der er fuldstændigt lige glade med, hvilke motivationer mennesker kan tænkes at have. Der er mange teorier - for eksempel Dürkheims funktionalisme - der ikke alene giver *analytisk*, men også *teoretisk* primat til kollektive og/eller strukturelle fænomener (jf. Wippler og Lindenberg, 1987).
5. Dette hovedskel i filosofien minder om de to ideal-typiske handlingsmotiver som Max Weber kalder mål-rationalitet og værdi-rationalitet. Mål-rationalitet indebærer „en behørig overvejelse af mål, midler og sekundære effekter“, mens værdi-rationalitet blandt andet vedrører adfærd, „der følger af ordrer eller krav, hvis opfyldelse af personen, der er involveret hermed, opfattes at udgøre en pligt for ham“ (Weber, 1993: 61). Weber advarer i øvrigt mod *politikere*, der påstår at følge ultimative mål/værdier uden at udvise ansvarlighed for konsekvenserne af deres handlinger; jf. Gerth og Mills, 1958: 120-122.
6. En variant af den pragmatiske konsekvens-orienterede bureaukrat er den egennyttmaksimerende bureaukrat, der tænker på konsekvenser for egen karriere, opnåelse af fedterovstillæg, mv. For at der er tale om en moralsk handling, kræver det dog, at han vil stå ved den og påstå, at der er hans *opfattelse af, hvad man bør gøre* i den konkrete situation.

Litteratur

- Anderson, Benedict (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso, second revised edition.
- Baldwin, Peter (1990). *The Politics of Social Solidarity: Class Bases of the European Welfare State 1875-1975*, Cambridge University Press.
- Baumgartner, F.R. og B.D. Jones (1993). *Agendas and Instability in American Politics*, Chicago, Ill.: University of Chicago Press.
- Berger, Peter og Thomas Luckmann (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, New York Anchor Books
- Booth, William James (1994). „On the Idea of the Moral Economy“, *American Political Science Review*, vol. 88, no. 3, pp. 653-667.
- Buchanan, James M. (1979). *What Should Economists Do?*, Indianapolis: Liberty Press.
- Dich, Jørgen S. (1973). *Den herskende klasse: En kritisk analyse af den sociale udbytning og midlerne imod den*, Borgens Forlag.
- Downs, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy*, New York: Harper Collins.
- Downs, Anthony (1991). „Social Values and Democracy“, pp. 143-170 i K.R. Monroe (ed.), *The Economic Approach to Politics: A Critical Assessment of the Theory of Rational Action*, New York: Harper Collins Publishers.
- Dunleavy, Patrick (1991). *Democracy, Bureaucracy and Public Choice*, New York, etc.: Harvester-Wheatsheaf.
- Easton, David (1953). *The Political System. An Inquiry into the State of Political Science*, New York: Alfred A. Knopf Publisher.
- Elster, Jon (1991). „The Possibility of Rational Politics“, pp. 115-42 i David Held (ed.), *Political Theory Today*, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Gerth, H.H. og C. Wright Mills (1958). *From Max Weber: Essays in Sociology*, New York: Oxford University Press.
- Gilpin, Robert (1987). *The Political Economy of International Relations*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Goul Andersen, Jørgen (1998). *Borgerne og Lovene*, Rockwool Fondens Forskningsenhed, Aarhus Universitetsforlag.
- Heywood, Andrew (1997). *Politics*, London, etc.: Macmillan Press Ltd.
- Hirschman, Albert O. (1992). „Exit and Voice: An Expanding Sphere of Influence“, pp. 77-101 i A.O. Hirschman, *Rival Views of Market Society and Other Recent Essays*, Cambridge: Harvard University Press.
- Jensen, Torben K. (1993). *Politik i praksis: Aspekter af danske folketingsmedlemmers politiske kultur og livsverden*, Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Lakoff, George (1996). *Moral Politics: What Conservatives Know That Liberals Don't*, Chicago, Ill.: The University of Chicago Press.
- Lübecke, Poul (ed.) (1983). *Politikens filosofi leksikon*, København: Politikens Forlag.
- Machiavelli, Niccolo (1966). *The Prince*, New York: Bantam Books.
- March, James G. og Johan P. Olsen (1989). *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics*, New York: The Free Press.
- Meyer, J.W. og B. Rowan (1991). „Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony“, pp. 41-62 i W.W. Powell og P.J. DiMaggio (eds.), *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Morris, Clarence (ed.) (1971). *The Great Legal Philosophers: Selected Readings in Jurisprudence*, University of Pennsylvania Press.
- Nannestad, Peter (1993). „Paradigm, School, or Sect? Some Reflections on the Status of Rational Choice Theory in Contemporary Scandinavian Political Science“, *Scandinavian Political Studies*, vol. 16, no. 2, pp. 127-147.
- Nannestad, Peter (1997). „Tyskere på vrangen - om Goldhagens *Hitler's Willing Executioners* og 'Goldhagen-debatten'“, *Politica*, vol. 29, nr. 2, pp. 193-214.
- Niskanen, William A. (1971). *Bureaucracy and Representative Government*, Chicago, Ill.: Aldine-Atherton.
- Nørgaard, Asbjørn Sonne (1996). „Rediscovering Reasonable Rationality in Institutional Analysis“, *European Journal of Political Research*, 29, pp. 31-57.
- Nørgaard, Asbjørn Sonne (1997). *The Politics of Institutional Control: Corporatism in Danish Occupational Safety and Health Regulation & Unemployment Insurance, 1870-1995*, Århus: Politica.
- Olson, Mancur (1971). *The Logic of Collective Action*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Petersen, Jørn Henrik (1996). *Vandringer i Velfærdsstaten: II bidrag om velfærdsstatens legitimitet*, Odense Universitetsforlag.
- Pierson, Paul (1993). „When Effect Becomes Cause: Policy Feedback and Political Change“, *World Politics*, vol. 45, no. 4, pp. 595-628.
- Pinholt, Karoline (1997). „Dansk Flygtningepolitik mellem idealisme og politisering: Politikernes argumentation og adfærd i dansk flygtningepolitik, 1972-1994“, Århus: Institut for statskundskab, Aarhus Universitet (speciale).
- Platon (1942). „Republic“, pp. 217-477 i *Five Great Dialogues*, New York: Walter J. Black, Inc.
- Polanyi, Karl (1957) [1944]. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Boston: Beacon Press.
- Poulantzas, Nicos (1978). *Political Power & Social Classes*, London: Verso Editions/NLB.
- Przeworski, Adam (1985). *Capitalism and Social Democracy*, Cambridge University Press.
- Putnam, Robert (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rueschemeyer, Dietrich og Theda Skocpol (eds.) (1996). *States, Social Knowledge, and the Origins of Modern Social Policies*, Princeton University Press.
- Schumpeter, Joseph A. (1976 [1950]). *Capitalism, Socialism, and Democracy*, New York: Harper and Row.
- Stone, Deborah A. (1988). *Policy Paradox and Political Reason*, Harper Collins Publishers.
- Swenson, Peter (1989). *Fair Shares: Unions, Pay and Politics in Sweden and Germany*, Ithaca: Cornell University Press.
- Thompson, Michael, Richard Ellis and Aaron Wildavsky (1990). *Cultural Theory*, Boulder, CO: Westview Press.
- Togeby, Lise (1997). „Er vi ved at vænne ‘os’ til ‘dem’?“, *Politica*, vol. 29, nr. 1, pp. 70-88.
- Tsebelis, George (1990). *Nested Games: Rational Choice in Comparative Politics*, Berkeley: University of California Press.
- Waltz, Kenneth N. (1959). *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*, New York, NY: Columbia University Press.
- Weber, Cynthia (1995). *Simulating Sovereignty: Intervention, the State and Symbolic Exchange*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Weber, Max (1993) [1913/1925]. *Basic Concepts in Sociology*, New York: Carol Publishing Group/Citadel Press.
- Weir, Margaret (1992). „Ideas and the politics of bounded innovation“, pp. 188-216 i Sven Steinmo, Kathleen Thelen and Frank Longstreth, eds., *Structuring politics: Historical institutionalism in comparative analysis*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Wilson, James Q. (1989). *Bureaucracy: What Government Agencies Do and Why They Do It*, New York: Basic Books.
- Wippler R. and S. Lindenberg (1987). „Collective Phenomena and Rational Choice“, pp. 135-152 i J.C. Alexander et al. (eds.), *The Micro-Macro Link*, Berkeley, CA: University of California Press.
- Wolfe, Alan (1989). *Whose Keeper? Social Science and Moral Obligation*, Berkeley, CA: University of California Press.